

TURKISTON MUXTORIYATI VA UNING FAOLIYATI.

Islomova Alfiya Rashid qizi
Bozorova Sevinch Murotali qizi.

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabalari

Annotatsiya: Ushbu maqola, Turkistonda sovet hokimiyati davrida tashkil topgan. Turkiston Muxtoriyati haqida. Turkiston Muxtoriyati mustaqillikga qaratilgan harakat bo'lib uning a'zolari hokimiyatga kelishganida Turkistonni har taraflama rivojlantirish, o'zi mustaqil davlat sifatida bo'lishi uchun ko'p ishlarini amalga oshirildi. Lekin bu sovet hokimiyati tomonidan to'sqinlikka uchrab, ularga qarshi qurolli harakat olib borildi. Muxtoriyat afsuski, 72kungina yashagan hisoblanadi.

Kalit so'z: demokratik, Muxtoriyat, Muvaqqat Kengash, Xalq Majlisi, qurultoy, vazir, Qo'qon, gazeta, Toshkent sovet, sovet, Perfelov

Siyosiy partiyalar tuzilishi, ular tomonidan dasturiy hujjatlari qabul qilinishi Turkistonda milliy harakatning keng tarqalganidan dalolat berardi. Biroq, yuqorida ko'rsatib o'tilganidek Sank-Peterburgdagi oktyabr to'ntarishi oqibatida 1917 yil oktyabr-noyabr oylarida Turkistonda, xususan, Toshkent va Qo'qonda yuz bergan voqealar milliy ozodlik harakatini kuchayib ketishga majbur qildi.

Sovetlar hokimiyati o'rnatilgandan keyin Turkistonda kechayotgan va tobora chigallashib borayotgan vaziyat o'lkaning taraqqiyparvar kuchlarini faol harakatga keltirdi. Ular tashabbusni qo'lga olib, bolsheviklar bosh bo'lgan sovet hokimiyatiga qarshi tura oladigan, demokratik asoslarga tayangan, chinakam xalq hokimiyatchiligini o'zida ifodalagan milliy davlatchilikni tashkil etish qaror qildi. Bu borada joylarda jiddiy tayyorgarlik ishlari bo'ldi. Nihoyat, 1917-yil 26-noyabrda Qo'qonda o'lka musulmonlarining IV favqulodda qurultoyi chaqirildi. Unda o'lkaning 5 viloyatidan 200 nafardan ziyodroq vakillar ishtirok etdi. Qurultoy ishida «Sho'royi Islomiy», «Sho'royi Ulamo», Musulmon harbiylari sho'rosi, O'lka yahudiylar jamiyati namoyandalari qatnashdilar. Qurultoy hay'atiga o'lka xalqlarining taniqli kishilari — Mustafa Cho'qay, U. Asadullaxo'jayev, Yurali Agayev, S. Akayev, Obidjon Mahmudov, Abdurahmon O'razayev, Islom Shoahmedov, Kamol qozi, Karimboyev va boshqalar, jami 13 kishi saylandi. Mazkur qurultoyning 3 kun to'xtovsiz davom etdi.

Qurultoyda 27-noyabr kuni kechqurun qabul qilingan qarorda shunday deyilgan: "Turkistonda yashab turgan turli millatga mansub aholi Rossiya inqilobi da'vat etgan xalqlarning o'z huquqlarini o'zlari belgilash xususidagi irodasini namoyon etib, Turkistonni Federativ Rossiya Respublikasi tarkibida hududiy hatdan muxtor deb e'lon qiladi, shu bilan birga muxtoriyatning qaror topish shakllarini Ta'sis Majlisiga

havola etadi”. Qurultoy Turkistonda yashab turgan milliy ozchilik huquqlarining doimo himoya qilinishini tantanali e’lon qildi. 28-noyabrda tarkib topayotgan mazkur hukumatning nomi Turkiston Muxtoriyati deb ataladigan bo’ldi. Qurultoy o’sha kungi yig’ilishda Butunrossiya Ta’sis Majlisi chaqirilgunga qadar hokimiyat Turkiston Muvaqqat Kengashi va Turkiston Xalq (Millat) Majlisi qo’lida bo’lishi kerak, deb qaror qabul qildi. Yig’ilishda Muxtoriyatning markazi Qo’qon shahri deb belgilandi.

Muvaqqat Kengash tarkibi 12 kishidan iborat etib belgilandi. Dastlab unga quyidagi nomzodlar kiritildi:

1. M. Tinishpayev – Bosh vazir, ichki ishlar vaziri³⁷;
2. Islom Shoahmedov – Bosh vazir o’rinbosari;
3. Cho’qayev – Tashqi ishlar vaziri (keyinroq Bosh vazir);
4. Ubaydulla Xo’jayev – Harbiy vazir;
5. Agayev – Yer va suv boyliklari vaziri;
6. Obidjon Mahmudov – Oziq-ovqat vaziri;
7. O’razayev – Ichki ishlar vaziri o’rinbosari;
8. Solomon Gersfeld – Moliya vaziri.

Hukumat tarkibiga yevropalik aholi orasidan yana to’rtta vakil kiritilishi belgilab qo’yilgan edi. Qurultoyning yana bir katta xizmati, bu uning tomonidan Turkis ton Milliy Majlisi (parlamenti) tuzilganligi bo’ldi. Unga «Sho’royi Ulamo» tashkilotining rahbari Sherali Lapin rais bo’ldi. Milliy Majlis tarkibiga Muvaqqat Kengash a’zolaridan tashqari o’sha davrning atoqli arboblari: T. Norbo’tabekov, S. Sharifxo’jayev, Nosirxon to’ra Kamolxonto’ra o’g’li, M. Behbudiy, Alixonto’ra Shokirxonto’ra o’g’li, Sobirjon Yusupov, Odiljon Umarov singari yurt peshvolari ham saylangan edilar.

Qurultoy tugagach, 1-dekabrda Turkiston Muxtoriyatining Muvaqqat hukumati a’zolari (8 kishi) imzolagan maxsus Murojaatnoma e’lon qilindi. Ushbu Murojaatnomada Turkistondagi barcha aholi: irqi, millati, dini, jinsi, yoshi va siyosiy e’tiqodlaridan qat’i nazar, yakdillik va hamjihatlikka da’vat etilgan edi.

1917-yil dekabr oyi boshlarida Toshkent, Namangan, Jalolobod, Qo’qon, Samarqand shaharlari va boshqa hududlarda ming-minglab yurt odamlari mitinglar, namoyishlar uyushtirib, muxtoriyatni qizg’in qo’llab-quvvatlab chiqdi. Masalan, 6-dekabr Toshkentning eski shahar qismida Turkiston Muxtoriyati tuzilganligiga bag’ishlab ko’p ming kishilik katta miting o’tkazildi. Unda taniqli yurt arboblari: Munavvarqori, Mullo Odil mufti, Said G’anixon, Pirmuhammad A’lam va boshqalar so’zga chiqib, yig’ilganlarni chinakam xalq hokimiyati — Turkiston Muxtoriyati tashkil etilganligi bilan qutladilar. Miting ishtirokchilari o’lka Muvaqqat hukumatini

to'la qo'llab-quvvatlashlarini izhor etib, qaror qabul qildilar. O'sha davr milliy matbuoti sahifalarida Turkiston ulug'lari tomonidan muxtor hokimiyatni qo'llab-quvvatlash, uning istiqboli uchun fidoyilik bilan kurash olib borish kerakligi xususida ko'plab maqolalar bitildi.

Oradan ko'p o'tmay Millat Majlisi tomonidan tasdiqlangan qonunlarda yangi hukumat mamlakat Konstitutsiyasini tayyorlash uchun taniqli huquqshunoslarni jalb qildi. "El bayrog'i", "Birlik tug'i" "Svobodno'y Turkestan", "Izvestiya Vremennogo Pravitelstva Avtonomnogo Turkestana" kabi hukumat gazetolari o'zbek, qozoq va rus tillarida nashr qilina boshlandi. Oldin chiqayotgan "Ulug' Turkiston" gazetasi ham o'z sahifalarida muxtoriyat hukumati faoliyatiga alohida o'rin ajratdi. Nasr ishlarini yaxshilash uchun O.Mahmudovning bosmaxonasi hukumat ixtiyoriga o'tdi. Muxtoriyat hukumati milliy qo'shinni tashkil qilishga kirishdi. 1918-yil boshida bu qo'shin saflarida bir mingdan ortiq askar bo'lgan. Harbiy vazir Ubaydulla Xo'jayev ishtirokidagi ko'rik-parad vaqtida askarlar soni 2000 kishiga yetgan. Bundan tashqari Qo'qonda taxminan shuncha mirshablar ham bor edi. Hukumat iqtisodiy sohada 30 million so'm miqdorida ichki zayom chiqarishni yo'lga qo'ydi. Chunki gazetalarni nashr qilish, muxtoriyat qo'shinlarining ta'minoti va hukumatning ichki xarajatlari uchun mablag' zarur bo'lgan. Shuningdek, hukumat a'zolari ochlik girdobida qolgan Turkiston aholisiga Orenburg orqali g'alla keltirish muammosini hal qilish uchun ham amaliy qadamlar tashladi. Turkiston Muxtoriyati hukumati qisqa muddat ichida xalq o'rtasida katta e'tibor qozondi. Uning faoliyati faqat Qo'qonda emas, balki butun Turkiston mintaqasida yashayotgan tub yerli xalqlar tomonidan qizg'in qo'llab-quvvatlandi. Fitrat, Cho'lpon, Hamza muxtoriyat hukumatini maqtab, o'tli she'rlar bitishdi. Fitrat muxtoriyat e'lon qilingan 27 noyabr (10dekabr) tunini "Milliy Laylatulqadrimiz" deb atadi.

O'lkadagi ilk demokratik hukumat bo'lgan Turkiston Muxtoriyatining faoliyati, afsuski, uzoqqa cho'zilmadi. Bolsheviklar va Toshkent Soveti (rahbari: Ivan Tobolin) unga katta xavf deb qaradilar hamda zudlik bilan tugatishga harakat qildilar. Turkiston o'lkasi ishchi, soldat va dehqon deputatlari Sovetlarining favqulodda 1918-yil 19 – 26-yanvarda bo'lib o'tgan IV syezdida Turkiston Muxtoriyati hukumatini kuch bilan tugatishga qaror qilishdi. Turkiston o'lka XKS 1918-yil 30-yanvar kuni harbiy harakatlarni boshladi. Turkiston bolsheviklari buning uchun qizil gvardiyachilardan tashqari armanlarning "Dashnoqsutyun" partiyasi a'zolaridan tuzilgan qurolli drujinalardan ham keng foydalandi. 30-yanvar kechqurun Toshkentdan yuborilgan dastlabki harbiy otryadlar Skobelevdan Qo'qonga to'p va pulemyotlar bilan yetib keldi.

31-yanvardan keyin jang harakatlari boshlandi. 15-fevralda esa shaharda yong'in bo'ldi.

1918-yil 18-fevral kuni «Sho'royi Ulamo» jamiyati tashabbusi bilan muxtoriyatda to'ntarish qilinib, Mustafo Cho'qay muxtoriyat hokimiyatining ag'darilishi va uning boshqaruvi jilovining Qo'qon mirshablari boshlig'i Kichik Ergashga berilishi bunga guvohdir. Moddiy, harbiy, moliyaviy madad ko'rsata oladigan yetarli real kuchlar va imkoniyatlarning bo'lmaganligi ham bunga sabab bo'ldi.

Vaziyat sovet amaldorlariga qo'l kelib, ular bundan milliy muxtoriyat hukumatini har jihatdan iskanjaga olish, uni qanday qilib bo'lsa-da mahv etish uchun ustamonlik bilan foydalandilar. Turkiston sovet hukumati 1918-yil 14-fevralda Farg'ona viloyati hududida favqulodda harbiy holat joriy etdi. Uning Qo'qondagi mahalliy hokimiyati—ishchi va askar deputatlari soveti 17-fevralda muxtoriyat vakillarini taslim bo'lishga da'vat qildi. Ayni vaqtda Toshkentdan Perfilov boshchiligida qurollangan qizil qo'shin olib kelindi va ular darhol ishga solindi. Qo'qondagi millatchi arman dashnoqlari ham bu g'ayri qonuniy bosqinga jalb qilindi. Ayniqsa 19—21-fevral kunlari Qo'qon xalqi ustiga balolar yog'ildi. Shahar o't ichida qolib, kunpayakun bo'ldi. Sovet hokimiyati Turkiston Muxtoriyati hukumatini shafqatsizlikcha tor-mor etdi.

Xulosa, Turkiston Muxtoriyati mag'lubiyatga uchrab, halokatga yuz tutgan bo'lsa ham o'lka xalqlarining hayoti va tarixiy taqdirida o'chmas iz qoldirdi. Eng muhimi shundaki, endigina mustaqillik sari borgan, o'z erki, ozodligi va baxtini qurish yo'lida ilk qadamlar qo'yib, xalqning ko'zini ochib, ongi, istiqloq nuri bilan yoritdi.

Foydalangan adabiyot:

1. “O'zbekiston tarixi” Murtazayeva. T.: 2005
2. Q. Usmonov, Sodiqov “O'zbekiston tarixi”. T.: 2016
3. Rajabov Qahramon “O'zbekiston tarixi “. T.: 2017

